

Олимпиада-2023

Күндү олимпиада кыайылааба!

Эйигин өрөспүүбүлүкэтээби олимпиада түмүктүүр түһүмэбэр кыттан эрэргинэн эбүрдэлиибит!

А соруудах (40 баал). Сорудах илиискэ бэйэтигэр толоруллар. Хас биирдии сорудах биирдии-иккилии хоруйу эрэйэр (кылгастык, 1-2 тылынан).

В соруудах (30 баал). Ырытыы арааһын туспа илиискэ үгэс буолбут онкулуна толор.

С соруудабы (30 баал). Суруйааччы суруйар уратытын, кини тылы таба туттар ньымаларын арыярга кыһан. *Тыл ханнык этигэн ньымаларын* туһанан, тупсабайдык-хомоҕойдук суруйарын арыян ырыт.

Ырытыыга тизкиһи оноруу ирдэбилин (этиилэр саха тылын нуорматыгар сөп түбэһиилэрэ, сахалыы тыл үөрүйэбин тутуһуу, ырытыы тылын-өһүн хомоҕойо, таба суруйуу, сурук бэлиэтэ) тутуһуу учуоттанар.

Үлэ үгүс марайа суох ыраас буоларыгар кыһан, буочаргын болбой.

Ситиһини бабарабыт!

А чаас

Таба суруйуу, дорҕоон үөрэбэ

1. Таба суруллубут тылы бэлиэтээ

энэр – энээр

сүүрдүттэр – сүүрдүтөр

энин – инин

сүгэннэн – сүгэнэн

салгыы – салбыы

куоракка – куоратка

салгааһын – салбааһын

кытарчы – кытаччы

отчут – оччут

собуруунгу – собуруунгу

2. Саха норуотун чулуу уола С.А. Новгородов, академик Л.В. Щерба үөрэбин ылынан, «Бастаанны сурук-бичик» (1922) диэн букубаарын айбыта, суругар «хайдах сангарарын курдук суруй» диэн тускулу тутуспута.

1922 сыл. Айаал уол, чүмэчи уотугар суруйа олорон, тэтэрээтигэр алҕаска чэрэниилэ бөҕөтүн түһэрэн кэбиспит. Уол кинигэттэн устубут ханнык буукубалара көстүбэт буолбуттарый?

twa aqata ajang kihitin qahan davanw
 qalzar:cd idelq bułcut kyny meli
 wazan bawca walzawbat aka:rw
 baja:ri ti:her oeidoq buol:awna
 tupsar gar kwhanar

Хоруйа:

twa (...)aqata ajang kihitin qahan davanw
 qalzar:cd idel(...)q bułcut kyny mel(...)i
 (...)wazan bawca(...)a walzawbat aka:rw
 baja:ri ti:her oeido(...)q buol:a(...)wna
 tupsar(...)gar kwhanar

Лиэксикэ

3. Ханнык тыллар этиллибиттэрий?

а. Сайын ардах курдук түһэр бытархай төгүрүк муус сөнүү.	
б. От үлэтигэр сылдьан, сынньанар, аһыыр тохтобул.	
в. Ото охсуллубут сиргэ иккистээн үүммүт сана от.	
г. Сайын ынабы ырга эбэтэр ньирэйи хаайарга аналлаах судургу оноһуулаах, эркиннэрэ арыттаах тутуу, сайынны хотон	

4. VI-VIII үйэлэргэ олого сылдыбыт түүр норуоттара суруйан хаалларбыт суруктарын тылын былыргы түүр тыла диэн ааттыбыт.

4.1. Бу соруудахха былыргы түүр тылыттан бэриллибит тылларга сахалы тылбааһын талан туруоран биэр.

<i>siŋir</i>	эһиги
<i>semiz</i>	абыс
<i>satīŷla</i>	иниир
<i>sekiz</i>	эн
<i>sen</i>	атыылаа
<i>siz</i>	эмис

4.2. Былыргы түүр тылын саҕаттан саха тылыгар туох уларыыы барбытый?

Хоруйа:

5. Бэлиэтэммит омоформалары састаабынан ырыт.

Ол бэлиэ сүрэхтэн сууллубат...

*Мин үрдүк ыллыкпын **ыйыаба**, (А)*

Буурҕаттан охтубат, сууллубат

*Маягын үрдүбэр **ыйыаба**. (Б) (Иван Арбита «Долгуннар»)*

А ыйыаба

Б ыйыаба

Морполуогуйа

6. И. Гоголев «Үрдүккэ талаһыы» хоһоонуттан бэлиэтэммит тыллар ханнык саҥа чааһа буолалларын суруй.

Мин кыра оҕо сааспыттан

Үрдүк халлааны таптыыбын,

Таптыыбын сааскы сарсыарда

Кини күп-күөбүнэн тунаарарын. <...>

Улааттым. Көхсүбэр күлүмнүүр

Көмүс кынат суох. Оо, арай,

Кынаттаах сүрэбим арай

Үрдүккэ көтүөн баҕарар.

<i>Мин</i>	
<i>Үрдүк</i>	
<i>Таптыыбын</i>	
<i>сарсыарда</i>	
<i>тунаарарын</i>	
<i>күлүмнүүр</i>	
<i>сүрэбим</i>	
<i>көтүөн</i>	

7. Бэлиэтэммит тыллар ханнык саҥа чааһа буолалларын быһаар.

Доҕор алдьархайга түбэспитин быһаары дьулуспуттар оргуйа турар уот сымала байбалы дьулайбакка туоруулар, халлаанга харбаспыт суорба таас хайаны чаҕыйбакка дабайаллар. (АА)

Хоруйа:

А. Аат туохтуур

В. Тус туохтуур

Б. Сыһыат туохтуур

Г. Үлүбүөй туохтуур

8. Бэрллибит тыл ханнык санга чааһа буоларын ый: *Эмээхсин оронугар олорон куобах тыһын, кулгаабын имитэн илиилэрэ булкуллумахтыырын тохтоппокко эрэ, ыраахтан салайар.* (АА)

А. тэннэ сыһыат туохтуур

Б. билинни кэмнээх аат туохтуур

9. Интернеткэ күннэтэ тахсар “Сулустар сүбэлииллэр” рубрика алҕаһын көннөр. Этиитин тутулун уларыппакка, таба суруллуутун көннөрөн биэр.

Хой 20.01.23

Өр кэмгэ ситиспэккэ сылдыбыт дьыалабын ситиһиэн

Обус

Туохха да долгуйума, олох сүүрүгүн устун көнгүл аргыйы устан ис

Игирэлэр

Бүгүнгү күн элбэх түбүк күүтэр: өй үлэтинэн дьарыктаныан, доботторгун көрсүөн

Рак

Бүгүн доботтору кытары көрсүһүү тосхойуо, элбэх умнуллубат түгэннэр баар буолуохтара

Хахай

Олохтор буолбатах үтүмэн үөрүү тосхойуо, соһуйан бэйэн да билбэххэ хаалыан

Кыыс

Олохтор уларыһы бөбөтө буолаары турар

Ыйааһын

Дьинэ кэргэнгэр болбомто уураар ирдэнэр, сүрүннээн аба саастаах дьонго күүс-көмө өйөбүл буоларын наада

Скорпион

Тус олохтор сыһыаннаах интириэһинэй этии кириэз

Охчут

Таптыыр киһин диэн эн өр кэмгэ көрдөөн булбут киһин буолбакка, олохтор соһуччу киирэн сүрүн миэстэни ылбыт киһи

Чубуку

Ким эрэ олобор сүдү суолталаах киһи буола сылдыабын. Дьон эрэлин түһэн биэриэмэ

Күрүлгэн

Дьылба хаан эйиэхэ сүрдээх тургутууну бэлэмнээн олорор, кыайдаргын-хотторгун наһараадаланыан, ыһыктынан бистэргин туга да суох хаалыан

Балыктар

Ким эрэ эйиэхэ кистэлэнгин сатаан арыйбакка сылдыар, тулабын болбойон көр

Синтаксис

10. Бэлиэтэммит тыл ханнык этии чилиэнэ буоларын ый.

Биһиги далаһанан туораабыппыт.

А. толоруу

Б. сиһилии

11. Этиилэр тэнийбиттэрин-тэнийбэтэхтэрин быһаар.

А) *Ыраахтан-чугастан ынгырыллан кэлбит ытыктабыллаах ыалдьыттар, күндү доботтор, сугулаан сабаланна. (сугулаан – мунньах).*

Б) — *Хайа атын сүүрүгү?* (АА)

Хоруйа:

А)

Б)

12. Тыл ситимин ый.

Бэргэхэтин кэтэ охсон баран, ытыһынан таптайбахтаан кэбистэ. (АА)

А. салайыы

В. сөпсөһүү

Б. сыстыы

Г. тардыы

13. Сурук бэлиэтин туруор.

Дээ ити курдук Ньюкуус биһикки биир ротаба түбэсүһэн хаалбыппыт

(А) мин (Б) командирынан, кини (В) саллаатынан. (Софр. Данилов)

Хоруйа:

А –

В –

Б –

14. Баһылатыылаах холбуу этии салаа чааһын арааһын быһаар.

А. <i>Киэһэ хойут сыппыт дьон сарсыарда күн үөһэ ойбутун кэннэ тураллар. (НЯ)</i>	1. Тэнниир салаа этии
Б. <i>Акаарыга холуйбуттарыттан Микиитэ олус кыһыйар. (АА)</i>	2. Кэм салаа этии
В. <i>... балык уу дирингэр дьулуһарын кэриэтэ, хайа да омук көнгүлгэ ... тардыһар. (ЕН)</i>	3. Туһаан салаа этии
Г. <i>Хас да үлэни онгорорум ыарахан.</i>	4. Төрүөт салаа этии

Тыл култуурата

15. Бэриллибит этиилэргэ алҕаһы көннөр.

А) 40-тан тахса араас общественной түмсүүлэр бааллар. Б) Үөһнэр-көйүүрдэр мусталларын суох онгорор үлэ саҕаланна. В) Суол алдьаннабына, барааһын-кэлээһин тохтуохтаах. Г) Өр кэмгэ курааннар турбуттара. Д. Бырайыак сыала оһуокайы сөргүтээһин уонна сайыннарааһын буолар.

16. Сомоҕо домоҕу сыыһа туттубуттары көннөр.

А. Тойонуттан куттанан хороонугар уу киирбит. Б. Сыа ортотугар быччахайга дылы. В. Сэнээбиккиттэн тоскун ылыан. Г. Кини омурнаах кэпсээниттэн быарым ыалдьыар диэри күлэрим.

А.

Б.

В.

Г.

В чаас

1. Бэлиэтэммит тыллары састаабынан ырыт:

Толоруу холобура: ойуулатан < ойуу + ^алаа + т + ан

ойуу – тыл олобо, аат тыл

-лаа – туохтуур үөскүүр сыһ.

-т – дьаһайар туһаайыы сыһ.

-ан – урут сыһыат туохтуур сыһ.

а

аа – үһүн аһаҕас дорҕоон кылгас аһаҕаһынан солбуллуута

1. *Микиитэ аҕыс салаалаах аал дууп маска өйөнөн олорон суор оҕотун аһынан имэрийэр.* (АА)
2. *Куобах сиэлэ-кутуруга намылайбытыттан бары күлсэллэр.* (АА)
3. *Сытыы, киэнг харахтарынан Сүбэлиирэби өрө-таннары көрүтэлээтэ.* (АА)
4. *Улуу тойон кинини бэйэтигэр ынгыртаран ылбыт.* (АА)
5. *Билэбин билигин Тугу көрдөөбүппүн <...>* (С. Гольдерова)

2. Сиинтэксистии ырыт (этии чилиэнинэн ырыт, сана чаастарын суруй, этии тиибин ый, ситиминэн ырыт, сурук бэлиэтин быһаар).

Абатын чэрдээх тарбахтарын туппахтыы-туппахтыы Микиитэ көрбүт сонунун кэпсиитурда. (Амма Аччыгыһа, “Сааскы кэм”)

С чаас

Тиэкис тылын-өһүн, уус-уран нымаларын ырытан, суруйааччы сатабылын арыярга холон. Тыл ханнык нымалара айымныыны этигэн, тыыннаах онороллорун тиэкис гына сааһылаан суруй (филологический анализ текста). 100-150 тыллаах буолуон сөп.

Саха алаастара!

Бука, ханна да аан дойдуга саха кичитигэр кинилэртэн ордук сүрэххэ күндү сирдэр суохтара буолуо.

Тайалҕаннаах тайҕа, линкинэс тиит тыа аабылааннарын быһыгар туохтан үөскээтилэр, хантан кэллилэр, ханнык айыыларынан айылыннылар

ып-ыраас дьэнкир уулаах дирин далайдардаах, остуол ньуурунуу көнө үйгулаах хонуулаах киһи-сүөһү кута сүрэ тохтуур үтүөкэн эбэлэрэ?

Кинилэр уолбат быйаннаах уолбаларыгар, кинилэр сир симэхтээх кырдалларыгар, ньургуһуннаах халдьаайыларыгар үйэлэр тухары төһөлөөх үгүс үрүн-хара сүүрүгү үөскэспиттэрэ-төрөппүттэрэ буолуой? Үрүн илгэнэн үс сахаҕа өлбөт-сүппэт үктэл уурдахтара, түөрт сахаҕа төрүүр-үөскүүр түөлбэ биһик буоллахтара.

Саха алаастара!

Эһигиттэн төрөөн-үөскээн, эһигиттэн сириэдийэн, силис тардан, дьон-норуот буолан, эһигиттэн тыллан-хайдан тахсан баран, хайдах төрөөбүт төрүт буорбутун таптыахпыт-ахтыахпыт суоҕай?! Эһиги хаан-уруу уолаттаргыт, быдан дойдуларынан быралыйан да сырыттарбыт, тэҕил дойдуларынан тэлэһийэн да кэллэрбит, ааттаах акыйааннары, улуу дойдулары улаҕаларынан да бургуйдарбыт, кэтит Сибирь иэнин да кэрийдэрбит, өн-быйан тропиктар өнүрүк куйаастарыгар, киэн истиэптэр кэтит киэлилэригэр, таас дьаанылар дьыбардаах дьайыннарыгар, Муустаах муора будулҕан буурҕаларыгар даҕаны, оо, эһигини саныыр, эһигини ахтар буоллахпыт!

Аһаппыт-сиэппит анаат-мунаат алаастарбыт, эһиэхэ алтан чэчир аннылла, араҕас далбар тардылла, ааккыт ааттана, айыыһыттана турун!

Ииппит-эмньигирдибит Ийэ сирбит инникитин даҕаны иччилэнэ, иэйиэхситтэнэ туруохтун!

(В.С. Яковлев-Далан «Доборуом, дабай күөх сыырдаргын»)